
Jacques
DERRIDA

ODGOĐENA
DEMOKRACIJA

Što je danas javno mnijenje?*

Danas? Silueta fantoma, opsjednutost demokratske savjesti. Fantom ima prava i moći. Ali kako zaustaviti proturječne zahtjeve? Zbog čega se parlamentarna demokracija mora čuvati onoga što ipak sličići izvoru njezine legitimnosti? Da, imate pravo kada precizirate: danas, na današnji *dan*. Što se tiče *ritma*, *medija*, a prije svega *povijesti* javnog mnijenja, radi se o pitanju *dana*.

1. Mišljenje “javnim mnijenjima” daje manu ili vrlinu nepredvidljivosti: “pokretljiva i promjenljiva”, “teška za upravljati”, govorilo je već *Pismo d’Alembertu*.¹ Ona su, poput “kockica”, istodobno izazov “i snazi i umu”. Stvarno i pravno, mnijenje se može mijenjati *iz dana u dan*. Doslovice *efemerno*², ono nema status jer nije zadržano u stabilnosti, pa čak niti u postojanosti u svojoj nestabilnosti, budući da ponekad ima “duge periode”. Prva se podvojenost tiče *ritma*: da ima vlastito mjesto (ali u tome i jest cijelo pitanje), javno bi mnijenje bilo forum za stalnu i transparentnu diskusiju. Ono bi se suprotstavljalo nedemokratskim moćima, ali također i vlastitom političkom predstavljanju koje mu pak nikad ne bi odgovaralo; ono ima drugi ritam disanja, razmišljanja i odlučivanja. Možemo se također bojati tiranija pokreta mnijenja. Brzina toga “iz dana u dan”, pa čak i u “dugom trajanju”, ponekad utječe na strogost i diskusiju, na vrijeme “osvješćivanja”, s paradoksalnim kašnjenjima mnijenja o predstav-

ničkim instancijama. Glede smrtne kazne, vjerujemo da na taj način znamo (ali uglavnom pomoću ispitivanja javnog mnijenja!) da većine *danas* ne bi bile iste: 1. u parlamentu, 2. za vrijeme izjašnjavanja na referendumu, 3. prigodom “ispitivanja javnog mnijenja” ili socioloških anketa. Za neslaganja ili razlike u ritmu ne nedostaje nam primjera. Kako bi se imigrantima priznalo pravo na glasanje na lokalnim izborima, kampanja koju je pokrenuo “SOS Rasizam”³ mora informirati i uvjeriti mnijenje koje će *zatim* slušati parlamentarna većina; ali predsjednik Republike, u to vrijeme kandidat, *već* je najavio svoje osobno “mišljenje” po tom pitanju i, još bolje, dao svoje mišljenje o aktualnom stanju, zapravo o kašnjenju mnijenja, pa čak i parlamenta, što nije bez učinka na oboje. Zbunjujuća topologija. Kako ovdje odrediti javno mnijenje? *Postoji li ono?* Gdje se ono, i *kao takvo*, može vidjeti? Lutanje njegova vlastita tijela također je i posvudašnjost duha. *Ono kao takvo nije prisutno ni na jednom prostoru.* Nadilazeći izbornu predstavljaju, ono u pravnom smislu nije ni *opća volja*, ni *nacija*, ni *ideologija*, ni skup *privatnih* mišljenja analiziranih prema sociološkim tehnikama ili modernim institucijama ispitivanja. Ono ne govori u prvom licu, ono nije ni objekt ni subjekt (“mi” ili neodređeni subjekt), *citiraju* ga, puštaju da govori, trbuhozbori (“stvarna zemlja”, “tiha većina”, Nixonova “*moral majority*”, Bushov “*main-stream*” itd.), ali taj “prosjek” ponekad čuva sposobnost da se odupre sredstvima “za upravljanje javnim mnijenjem”, tom “umijeću da ga se promijeni”, koja, kako opet kaže Rousseau, nemaju “ni um, ni vrlinu, ni zakone”.

2. Ali taj bog negativne politologije ne može na danjem svjetlu davati znakove života bez određenog *medija*. *Dnevni* ritam, koji mu predstavlja

temelj, pretpostavlja masovnu difuziju nečeg kao što je *dnevni list*. Ta tehničko-ekonomska moć omogućava mnijenju da se stvori i prepozna kao *javno* mnijenje. Iako se čini da te kategorije danas nisu dovoljno adekvatne, smatra se da dnevnik može osigurati prostor javne vidljivosti koji je sposoban *informirati, formirati, promišljati* ili *izražavati*, pa dakle i *predstavljati* mnijenje koje bi tu našlo prostor za svoju slobodu. Ta korelacija između dnevnog – pisanog ili audiovizualnog – i povijesti javnog mnijenja uvelike nadilazi ono što zovemo “tiskom mnijenja”. Dragocjena, opasna i sve “profinjenija”, ispitivanja se prilagođavaju ritmu koji nikad neće biti ritam političkih ili sindikalnih predstavnika. No ona će svjetlo dana ugledati u tisku koji u odnosu na njih često ima inicijativu i moć. Na posljetku, poznato nam je – a novine *proizvode* novost pojedine vijesti isto koliko je *prenose* – da javno mnijenje u naše doba nije isto što i jučer ili u počecima svoje povijesti.

3. Jer fenomen nikad nije bio *prirodan*, to jest univerzalan. Ništa više nego svakodnevnost, ustalom, kao vodeća kategorija društvenog ritma. Prije no što se zapitamo o pretpostavljenoj “stvarnosti” javnog mnijenja *danas*, kao i o kinematografiji njegova obrisa, moramo se prisjetiti da fantom ima *povijest*: europsku, nedavnu i snažno naglašenu. Naravno, razgovor o mnijenju star je kao svijet: *doxa* ili “mnijenje” (to nije u potpunosti ista stvar) nesumnjivo imaju ekvivalente u nezapadnim kulturama. Ali čini se da je povijest *javnog* mnijenja povezana s političkim diskursom Europe. To je moderni *artefakt* (premise Američke i Francuske revolucije daju nam ovdje najvidljiviji znak), čak iako je tradicija političke filozofije pripremila “vrijeme koje valja naglasiti”. Pod tim imenom ili nekim drugim ne vjerujem da se govorilo o javnom mnijenju uzimajući ga ozbilj-

no bez modela parlamentarne demokracije i dok sustav zakona (u Francuskoj: od članka XI. Deklaracije o pravima čovjeka⁴ do Zakona iz 1881. o slobodi tiska) nije omogućio ili obećao stvaranje, izražavanje, a osobito baš “objavljivanje” tog mnijenja *izvan* političkih ili korporativnih predstavničkih tijela.

Ako nije izbornu u svom vlastitom trenutku, mnijenje je, samo ime to govori, pozvano da se izrazi nekom *prosudbom*. To nikad nije znanje već angažirana procjena, dobrovoljni čin, a on uvijek ima oblik “suda” (da ili ne) koji mora vršiti moć kontrole i orijentacije *nad* tom parlamentarnom demokracijom. Ali s točke gledišta čisto političkog odlučivanja, ta značajna moć uvijek ostaje “u moći”. I u nevidljivim granicama. Ona ne postoji ni izvana ni iznutra. Smještena je izvan statutarne predstavljenosti, ali to izvan može se prepoznati kao *neovisno javno mnijenje* samo u parlamentarnim demokracijama i predstavničkim strukturama: *u cilju mogućeg glasa* i intervenciji *u* ili *na* predstavnike. Paradigmatski trenutak: Cahiers de Doléances⁵. Kao područje mogućeg elektorata, javno mnijenje je skup građana pozvanih na *odlučivanje, putem prosudbe*, o temama koje su u kompetenciji pravnih predstavnika, *ali također* i o temama koje im barem prividno izmiču u zonu koja se danas ubrzano širi i diferencira, postavljajući na taj način teška pitanja: o aktualnom funkcioniranju liberalne demokracije, ako ne i o njezinim načelima. Prisjetite se manifestacija za “privatnu školu”, “koordinacija” studenata ili medicinskih sestara, rasprava oko “RU 486”⁶, o SIDI, toksikomaniji ili prezervativima, pa čak i o Scorseseovu filmu⁷ (ovdje govorim o govoru, izjavi ili manifestaciji, tom elementu mnijenja, a ne o bombama određenim da tome stanu na kraj). Ali sve ono što ne spada u red prosudbi, odlučivanja i posebice predstavljanja, *u isto vrijeme* izmiče i

aktualnim demokratskim institucijama i javnom mnijenju kao takvom. Taj je par spojen mogućnošću evaluacije u obliku *prosudbe koja odlučuje* (da ili ne) i vrši se u *predstavljanju*. Anketiranja javnog mnijenja pokušavaju umaknuti tom zakonu nadilazeći izborne teme i trenutačno političke odluke, s jedne strane, a s druge radije množeći procjene u postocima (više ili manje) nego alternative (da ili ne). Ali diskurs se tiče javnog mnijenja *kao takvog* samo ako unaprijed prelazi i u zakonodavnu raspravu i ako "više ili manje" najavljuje "da ili ne". Što tada postaje ta rezerva iskustva, procjene ili čak determinacije ("načini", "ukusi", "običaji") koja ne počiva na prosudbi (da ili ne) ili na predavljanju, u svim značenjima riječi? Upravo tu možemo zapitati autoritet mnijenja - ne u njegovu sadržaju, već u obliku predizbornih prosudbi - pa čak i razliku privatno/javno, čijoj će strogoj podjeli uvijek prijetiti jezik, samo on, od najmanje oznake. Koji javni prostor, pa dakle i politički, napraviti za takav tip pitanja?

"Vlada mnijenja" može se poslužiti mnijenjem, izmisliti ga ili pozivati protiv uspostavljenih predstavnika. Ali to se može učiniti samo u demokraciji koja je barem formalna. Narodna diktatura ili totalitarni režim nisu vlade mnijenja (a ono što se danas rađa u SSSR-u možda je jednostavno javno mnijenje). Novi načini da bi se "održalo u toku", da bi se uhvatio puls mnijenja u nekom gotovo dnevnom ritmu autoriziraju i prisiljavaju određenu vlast (na primjer šefa države ili čak demokratske vlade) da vodi računa o evoluciji prije i izvan njezina izražavanja u parlamentu, u strankama i sindikatima, da primijeti promjene većine prije izbora ili čak prije referenduma. Nije da je mnijenje amorfni rezervoar divlje spontanosti koja bi prelazila granice organizacija (stranaka, sindikata itd.). Ni pasivne ni aktiv-

ne nedavne “koordinacije” studenata ili medicinskih sestara nisu ništa više bile “izmanipulirane” nego što su proizlazile iz neorganizirane spontanosti. Potrebne su, dakle, druge kategorije za vođenje analize – i političke akcije – iznad te skupne alternative. Isto je i s odnosima s institucijama, a posebno s tiskom: javno mnijenje *se* ne *izražava*, ako pod tim podrazumijevamo da postoji u nekom unutarnjem sudu savjesti *prije* no što se izrazi na svjetlu dana, kao takvo, u svojoj fenomenalnosti. Ono *jest* fenomenalno. Ono nije ništa više *proizvedeno* ili *oblikovano*, čak niti *pod utjecajem* ili *usmjereno*, no što ga jednostavno *promišlja* ili *predstavlja* tisak. Te naivne ili grube interpretacije ukorijenjene su u snažnim filozofskim diskursima. Staviti odgovornost na kušnju, ne znači li to prije svega pokušaj da je iznova promislimo? Filozofska i politička zadaća, teorijska i praktična, teška, ali i opasna zadaća budući da prijeti zadiranjem u sam koncept predstavljanja, u “ideju predstavnika” koju je Rousseau smatrao modernom.⁸ Ali nema li demokrat odgovornost da promisli aksiome ili temelje demokracije? Da ne prestano analizira njezina povijesna određenja, ona koja 1989. možemo odrediti i ona koja ne možemo?

Jer doista se radi o budućnosti demokracije. Dimenzija “javnog” prostora bez sumnje stupa u svoj filozofski modernitet s prosvjetiteljstvom, s Francuskom ili Američkom revolucijom ili diskursima poput Kantova koji *Aufklärung* – napredak prosvjetiteljstva i svjetlosti – povezuje sa slobodom da se um u svim područjima *javno* koristi (iako se um ne svodi na “mnijenje”, koje um isto tako mora kritizirati). U tom postrevolucionarnom modernitetu tehnološko-ekonomska mutacija medija označava još jednu govornu manu. Već od završetka Prvog svjetskog rata, posebno u Njemačkoj, krize koje je radio mogao uvesti u tradi-

cionalni prostor parlamentarne demokracije dale su prostora velikim raspravama (vidi Tönniesovu *Kritiku javnog mnijenja* iz 1922. ili radove C. Schmitta, čiji je utjecaj još živ, citirali ga ili ne, na desnici i na ljevici, u svim analizama javnog prostora, na primjer u Habermasa.⁹ No u to se ovdje ne možemo upustiti i ne zaboravite prisile tiska: one nisu samo kvantitativne već nameću i modele čitljivosti. Svi ulozi o kojima raspravljamo u ovom času koncentriraju se u onom što bih ovdje trebao povjeriti elipsi brzjava. Možemo li u tisku ozbiljno govoriti o tisku? Da i ne, prošvercano). Te rasprave nisu istrošene: pomislite na *trenutačne* međunarodne učinke sutrašnje televizije na javno mnijenje koje smo najprije smatrali nacionalnim. Pomislite na promjene koje uvodi tehnika ispitivanja mnijenja koja doslovno može ići uz televizijski događaj ili, još bolje, proizvesti ga (“Sat istine”!¹⁰). Ta tehnika, naravno, može, poput tiska, dati riječ privatnim manjinama koje su lišene institucionalnog predstavljanja, ispraviti greške i nepravde, ali ta “demokratizacija” nikada, ponovimo to još jednom, ne predstavlja “javno mnijenje” legitimno i bez filtra. “Sloboda tiska” je najdragocjenije dobro demokracije, ali – barem u mjeri u kojoj od toga nismo učinili efektivno pravo u zakonima i običajima – za pitanja koja smo upravo postavili ostaje da se ta temeljna “sloboda” izmisli. *Svaki dan*. Barem. I demokracija skupa s njom.

Koji sustav izmisliti, dakle, kako formalno slobodni tisak ne bi funkcionirao kao cenzura?

Upravo se u poglavlju “O cenzuri” *Društveni ugovor* bavi tom “vrstom zakona” kakav je “sud” javnog mnijenja.¹¹ Ali možemo li ovdje imati povjerenja u opoziciju *forma/sadržaj*? Je li dovoljno dati sadržaj formi kako bi napredovala sloboda tiska, odnosno pravo koje nikad neće ići bez obve-

ze i bez priznavanja slobode “pred tiskom”? Treba sačuvati formalnu strogost, bez koje niti jedno pravo nije pod zaštitom, pa dakle izmisliti i profinjenije načine, različitije zakonodavstvo, koje bi bilo bolje prilagođeno tehnološko-ekonomskim mutacijama “slobodnog tržišta”. Beskrajna zadaća: ne samo zato što će uvijek trebati učiniti više ili bolje nego zbog *principijelne kontradikcije*. Demokracija mora, naravno, bdjeti da cenzura (u pravnom smislu “kritika koja raspolaže javnom snagom”, kaže Kant¹²) ne osvoji izgubljeni teren. Treba se također boriti protiv učinaka “cenzure” u širem smislu, protiv “nove cenzure”, ako mogu reći, koja prijeti liberalnim društvima, protiv akumulacija, koncentracija, monopola, ukratko, svih kvantitativnih fenomena koji mogu marginalizirati ili svesti na šutnju sve ono što se ne mjeri njihovim mjerilom. Ali isto tako ne možemo *jednostavno* pozivati na pluralizam, širenje, frakcionizam, mobilnost mjesta za filtriranje ili subjekata koji njima raspolažu. Jer društveno-ekonomske sile još uvijek bi mogle zloupotrijebiti te marginalizacije i nedostatak općeg foruma. Kako otvoriti prostor velikim raspravama koji je otvoren većini, a ipak obogaćujući mnoštvo i kvalitetu javnog diskursa, instanciji procjene, “scena” ili prostora vidljivosti itd.? Muka, aporija? Nemoguća i nužna, ta se invencija može najaviti samo polazeći od jednog drugog imperativa: jedinstvo ili “središnjost” demokratskog foruma ne smije se pomiješati s jedinstvom mase, koncentracije, homogenosti ili monopola. Jer, “nova cenzura” je snaga lukavosti, ona kombinira koncentraciju i frakcionalizaciju, akumulaciju i privatizaciju. Ona depolitizira. Osjetljivija u “audiovizualnim medijima”, ta se strahovita logika ne ograničava na njih. Ona djeluje čim neka interpretacija odnosno selektivna evaluacija informira o nekoj “činjenici”. Ne umiče joj ni jedna informacija.

To je prečito u onome što zovemo “kulturnim” tiskom (umjetnosti, književnost, filozofija itd.) i u tim “finim” nadodređenim, nadkodiranim procjenama, koje ne induciraju *trenutačno* javno mnijenje kao politički sud ili izbornu odluku. Svaki put kad neka medijska institucija naređuje tržišne fenomene na masovnoj razini, ona isto tako masivno konfiscira i cenzurira, ona dogmatizira, kakav god bio njezin stvarni eklektizam ili plašt liberalizma, njezine vrline ili mane, plijenila ona ili dosađivala, smatrali je mi profinjenom, vulgarnom ili oboje istovremeno. Kad se jedan jedini sudac, što god mislili o ovom ili onom od njegovih talenata, tu ili tamo vidi prepušten monopolu procjene, filtriranju, iznošenju u javnost, on određuje prodaju u supermarketima kulture. Neko je djelo tada prognano daleko od suda, u noć *gotovo privatnog* ograđenog prostora, ako ne ispunjava uvjete vidljivosti u tom velikom malom zrcalu koje fascinira deformirajući, filtrira i prema sebi okreće toliku energiju, prekida razgovor, navodi tijelo i društveni pogled da se prilagode novoj fiziologiji, i napokon, u inozemstvu projicira posljednje ikone nacionalne kulture. Danas se, u tom razmjeru, neka knjiga mora prodati i, zamislite, pročitati u više od deset tisuća primjeraka ako ne želi biti povjerljiva i *gotovo* privatna prepiska. Rezultat: istraživanja koja se smatraju “teškima”, protivna stereotipiji slike ili naracije, slabo potčinjena normama kulture predstavljanim na taj način “u prosjeku” (u jednini, “mnijenje” uvijek znači “prosjek”) isključena su s pozornice: okultna, lišena *danjeg* svjetla. *Posljedica toga je da ih smatraju* sve “opskurnijim”, “težim”, čak “nečitljivijim” i tako *postaju* ono što se govori da jesu i što se želi da budu: nepristupačna. Ciklus se ubrzava. Što god rekli o kvaliteti naših “kulturnih” medija, je li slučajnost da je naša zemlja u Europi jedna od onih u kojoj se naj-

manje čita? Da su naše knjižnice u strašnom stanju, gotovo sramotnom? I da, to je nerazdvojni problem, škole i sveučilišta, privilegirana mjesta za “stvaranje prosudbi”, prolaze kroz takve teškoće?

Ali nemojmo opet pojednostavljivati. Možda treba računati i s drugim ritmovima i drugim trasama. Možda ne smijemo dopustiti da nas fascinira kvantitativna trenutačnost. Poput škole, i tisak sudjeluje u kvaliteti demokratizacije. Pristup prosjeku često je napredak. Neke novine mogu, ovisno o slučaju, kao najbolje *ili* najgore, naglasiti *ili* razotkriti službene procjene (na primjer one akademskih tijela). Na poslijetku, je li medijska moć ograničena? I nju iz dana u dan procjenjuje publika koja nije uvijek tiha. Heterogena, ona ponekad može samu sebe kritizirati, od jednog do drugog područja svojeg golemog tijela. Ne prosuđujemo li je, uostalom, na duže razdoblje i po kriterijima koji njoj samoj ostaju nerazjašnjeni? Ako pridonosi masovnim uspjesima koje zaboravljamo već slijedećeg mjeseca, ne trči li i ona u zaborav? Neumjesne izbočine koje umiču njezinoj mreži čitljivosti mogu se jednog dana nametnuti bez mogućeg dovođenja u pitanje. Poznato je da za budući put nekog djela važniju ulogu ponekad igra kvaliteta deset čitatelja nego aktualnost deset tisuća kupaca. Što bi naše velike medijske mašinerije učinile od nekog Rimbauda i Lautréamonta, Nietzschea ili Prousta, Kafke ili Joycea iz 1989. godine? Najprije ih je spasila šaka čitalaca (minimalna stopa slušanosti), ali kojih! Možda ova analogija već pati od anakronizma, jer je *unutarnja* priča tih događaja bez sumnje vezana za svoje *izvanjsko* i, negirali to ili ne, za sada već istrošenu strukturu “javnog prostora”. Ali i mala naklada ima svoju šansu: *gotovo* privatna, ona ipak ima pristup javnom prostoru. Između to dvoje nalazi se *samizdat*.¹³ Vodeći računa o nje-

govim ritmovima i kvalitativnim razlikama, poroznost granice između “privatnog” i “javnog” čini se neodređenijom no ikad. Svaki događaj pregovara sa zakonom, kao šverceri i pobunjenici. Prijelaz nikad nije osiguran. Javno mnijenje nije prosjek koji se ne može izračunati, ali u njemu možda postoji nešto što se ne može izračunati. *Ako postoji* to nešto što je jednostavno neizračunljivo, ono se nikad ne *prikazuje*, ne postoji, nikad nije tema neke znanstvene ili filozofske objektivizacije.

Jedini izbor nije dakle koncentracija ili disperzija. Alternativa bi radije bila *unilateralno* ili *multilateralno* u odnosima medija prema “javnosti”, prema “javnostima”. *Odgovornost*, odnosno sloboda *tiska* i *pred* tiskom uvijek će ovisiti o učinkovitosti “prava na *odgovor*” koji građaninu omogućuje da bude više od djelića (privatnog, sve u svemu, i to sve više i više) pasivne i potrošačke “javnosti”, i koje je samim tim neizbježno povrijeđeno. Ima li demokracije bez reciprociteta?

Kako pravu na odgovor dati toliku širinu?

Francuska je jedna od rijetkih zemalja koje priznaju *pravo na ispravljanje* (javnih moći za koje je ono rezervirano) i, šire, *pravo na odgovor*. To je temeljno pravo. Ali možemo ga vršiti (u striktnom pravu, ne govorim o moralu ili politici) samo u vrlo restriktivnim uvjetima. Greška ili falsifikacija, izostavljanje, nasilje u interpretaciji, pojednostavljenje koje zloupotrebljava, retorika insinucije, a također i glupost najčešće ostaju bez javnog i trenutačnog odgovora na radiju, televiziji ili u novinama. I naravno, masovno u knjigama. Čak i kad pravne ili tehničke teškoće unaprijed ne obeshrabruju, odgovor je općenito neutraliziran mjestom, okvirom i kašnjenjem. Dokle god pravo na odgovor ne dobije svu svoju širinu i učinkovitost

(opet beskonačna zadaća), demokracija će isto toliko biti ograničena. Samo u tisku? Naravno, ali tiskak je *danas* posvuda: on (se) u svakom slučaju daje (za) taj dan. On daje svjetlost javnom prostoru, njegovu publicitetu. On daje svjetlost samom danu. *Pravo na odgovor, dakle, jedva da postoji.* Zbog čega tako često hinimo (fikcija *od* demokracije) da ne vidimo nasilje te asimetrije i ono što se u njoj može ili ne može smanjiti? Zbog čega licemjerje, nepriznavanje ili sljepoća pred takvom očiglednošću? Zbog čega je tolika preočiglednost u isto vrijeme jasna kao dan i najmračnija strana demokracija kakve one *sada* jesu?

Budući da dobra volja (nezaobilazna) neće biti dovoljna da promijeni stvari koje više ne ovise o logici jednostavne "savjesti" i pravnom, to jest neadekvatnom konceptu odgovornosti, budući da tehnička sredstva i formalna legalnost (nezaobilazna, ali koja se može usavršiti) neće toj neumjerenosti nikada stati na kraj, budući da, kako se radi o odgovoru i odgovornosti, adresi i destinaciji itd., filozofski koncepti koje smo naslijedili nikad nisu bili dostatni, sjetit ćemo se Francuske revolucije samo ako pozivamo na još neke. Sjećanje obećanja, taj poziv traži novi ton. Nema sumnje da neće biti "revolucionarniji" i da se mora polako razvijati, s onu stranu "revolucionarnog *dana*".¹⁴ Ništa mu ga ne jamči i ne mogu reći više na jednoj stranici.¹⁵

"Još jedan napor".¹⁶

I još nešto, ako dopuštate, isto ono s čim ste mi dali da započnem, *danas*. Dani su već odbrojani: *drugom brzinom* najavljuje se dan u kojem će *dan* završiti. Najavljuje se dan u kojem dan (vidljivost slike i publicitet publike, ali i jedinica dnevnog ritma, ali također i fenomenalnost političkog, ali možda i u isto vrijeme i njegova bit) neće više biti *ratio essendi*, um ili količina teleme-

tateoretskih učinaka o kojima smo upravo govorili.

Je li dan ikad bio mjera svih stvari, kako hini-
mo da mislimo?

U svom prvom izdanju, to mišljenje, jedva se
usuđujem reći ta fikcija, ostaje najpodjeljenija stvar
na svijetu.

BILJEŠKE

* Integralna verzija razgovora (s Olivierom Salvatorijem i
Nicolasom Weillom) objavljenog u skraćenom obliku u
Svijetu Francuske revolucije, br. 1 (mjesečnik, siječanj
1989.).

¹ Usp. Jean-Jacques Rousseau, "Lettre à d'Alembert" (Pi-
smo d'Alembertu), Bibliothèque de la Pléiade, Editions
Gallimard, Paris, 1995., str. 7, *op. prev.*

² Od grčke riječi *ephemeros*: "koji traje jedan dan", *op. prev.*

³ *SOS Racisme*, francuska udruga za borbu protiv rasizma,
op. prev.

⁴ Članak XI. *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina* iz
1789. godine glasi: "Slobodan protok misli i mišljenja
jedno je od najvrjednijih prava čovjeka: svatko, dakle,
može slobodno govoriti, pisati, objavljivati, ne isklju-
čujući mogućnost da odgovara za zloupotrebu tih sloboda
u slučajevima koji su određeni zakonom.", *op. prev.*

⁵ Dokument iz 1789., uoči Revolucije, u kojem su skupšti-
ne sazivane za izbor predstavnika općih staleža iznosile
svoje želje i pritužbe, a koje su njihovi predstavnici u
skupštini morali uzeti u obzir, *op. prev.*

⁶ *RU 486*, tableta koja izaziva abortus bez kirurške inter-
vencije, koja je izazvala velike polemike u Francuskoj, *op.*
prev.

⁷ Derrida misli na film *Posljednje Kristovo iskušenje* (1988.)
Martina Scorsesea, koji je pobudio prosvjede diljem
Francuske i čak provocirao bombaški napad na kino u
Latinskoj četvrti Pariza, *op. prev.*

⁸ Usp. J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, knjiga III., pog. XV.
(O zastupnicima ili predstavnicima), Školska knjiga, Za-
greb, 1978., str. 149, *op. prev.*

⁹ Usp. J. Derrida, "The Politics of Friendship" (prev. G.
Motzkin), *The Journal of Philosophy*, vol. 85, no. 11, str.
632-645, *op. prev.*

- ¹⁰ Politička emisija koja je u vrijeme pisanja ove knjige prikazivana na francuskoj televiziji, *op. prev.*
- ¹¹ Usp. J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, knjiga IV., pog. VII. (O cenzuri), Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 168-169, *op. prev.*
- ¹² U spisu *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft* (1793.), *op. prev.*
- ¹³ Samizdat: ruska riječ za "vlastito izdanje". U općem smislu označava sva sredstva potrebna za distribuiranje djela zabranjenih od cenzure, *op. prev.*
- ¹⁴ Tijekom Francuske revolucije obilježavani su "revolucionarni dani" da bi označili, slavili i obnavljali Revoluciju, *op. prev.*
- ¹⁵ Derrida ovdje aludira na dogovor s urednicima *Le Monde de la Révolution française*, prema kojem njegov tekst ne bi opsegom smio prelaziti jednu novinsku stranicu, *op. prev.*
- ¹⁶ Derrida ovdje, čini se, aludira na Markiza de Sadea, odnosno na naslov petog (od sedam) dijaloga ("Francuzi, još jedan napor ako želite biti republikanci") koji čine njegovo djelo *Filozofija u budoaru* (no taj je izričaj moguće pronaći i na nizu drugih mjesta u de Sadeovu djelu), *op. prev.*